

Սիպիլ

Կիսաաղենքերը քողին ետևեն

ՎԱՅՐԿԵՆԱԿԱՆ

Չկա թերևս աղվոր կին մը, հարուստ կտակարակը մը, հրապուրիչ բանաստեղծ մը, որ իր վրա այնքան խոսիլ, այնքան գրել տված ըլլա, որքան այն տարաբնակ գրական անձնավորությունը, որուն կիսաաղենքը կ'ուզենք գծել: Իր գրագետի պճրանքը անդիմադրելի, գանձերը ճոխ, երազանք փայփայիչ՝ աննհամեմատ ներգործությունը մը ունեցած են ամբողջ սերունդի մը վրա: Տարիներու մշուշը իր դիմագծերը ջնջած չէանշուշտ մեր հիշատակին, բայց հեռացուցած: Մահվան անդուդը չէ, որ զինքը մեղմն կը բաժանն, այլ կենդանի անջրպետը, որովհետև անհետացած մըն է մեր աշխարհքեն, որ կ'ապրի, փրցնելով մեկդի նետելով այն հղերը, որոնք կկապեն իր տխուր ճակատագիրը փառքի և հմակրությանս անցյալի մը: Հեռանկար մըն է ան այսօր մեզի համար, ուստի հեռավորության վարդագույն բեհեզին ետևեն կ'ուզենք դիտել գիրքը: Իր անունը խորհրդանշանն մըն է արցունքոտ՝ գործունեության և վտահության, եռանդի ու լքման, գմայլանքի ու արհամարանքի, ազնիվ վերացումներու և խոլ տարօրինակությանց փոխնփոխ: Իր ազդած զգացումները իրեն պես եթերային, խուսափուկ և հարաթոթոխ են իրեն պեզս, բայց թողած տպավորությունները անշինջ կը մնան:

Ոչ մեկուն հետ կարելի է բացդատել զինքը, որովհետև մեկուն չի նմանի, բայց ամեն գրող քիչ մը նմանցած է անոր այնքան ցոլացիկ է իր հատվածակողմյան նկարագիրը: Իր գրականությունը գերազանցապես իսկատիպ ու տարաշխարհիկ, իր ճաշակները երփներանգ ու վետվետուն, իր կյանքն ալ բնագանգական կը թվի մեզի:

Ոմանք կեղծիք մը կը նկատեն գայն, ոմանք քերթված մը, ոմանք ալ հիվանդություն մը: Բայց ինքը կը մնա միշտ առեղծված մը հակադրություններով կազմված:

Ես կը մտածեմ թե քսաներորդ դարուն բնակիչը պետք է ըլլա ան, ոչ թե դարավերջիկ մարդը, այլ դարասկիզբի մարդը, որուն միակ դժբախտությունը կամ հանցանքն է քիչ մը կանուխ աշխարհք եկած ըլլալը: Եվ մեր արդի ընկերությունը՝ որ իր ներքին կյանքին մեջ ներող է ամեն անկարգությանց, և սիրող արտաքին կանոնավորության, անբնական չէ՛ որ չկարենա իր գրկին մեջ սնուցանել անձ մը, որ իր տաղանդին լայնությամբը, բարքին մաքրությամբը և ազնվությամբը չէ կրցած քաղել հասարակաց ճամբեն, որ եթե ամենն ուղիղը չէ, ամենն ապահովն է գոնե:

Իր փիլիսոփայի գեքերումներուն, և վերացականի մոլորումներուն շնորհիվ բարձրանալով մեր սահմաններեն վեր, ականատես եղած է տեսիլքներու, որոնք հիմարություններ են մեր տափակ միտքերուն համար:

Իր համաշխարհիկ հմտությանց պաշարին նաժանձախնդիր և ազահ, շատ անխնամ եղած է իր կյանքին համար, նմանելով քիչ մը այն աստղաբաշխին, որ երկինքին համաստեղությունները համրելու զբաղած՝ ոտքին տակ հորը չի տեսներ:

Նշանաբանն է... Նիրվանան:

ՎԱՅՐԿԵՆԱԿԱՆ

Նախ նորանշան երևույթ մը, հետո գրավիչ օրինակ մը, հուսկ ուրեմն անուշ հիշատակ մը եղած է հայ կանանց մեջ: Գրողներուն երիցագույնը, խոսողներուն գերագույնը և զգացողներուն ծայրահեղությունն է իր սեռին համար, որուն կը պատկանի ոչ թե գաղափարներովը, ոչ թե կյանքովը, այլ սրտովը միայն:

Ինքը հանդուգն «ֆեմինիստ» մը իր երկերուն մեջ, անկեղծ արհամարհող մը կեղծավոր պատշաճությանց, քաջություն ունեցած է ըսելու ճշմարտություններ, որոնց առջևն զարհուրած ետ ետ պիտի փախչեր մեր պչրասեր կիներուն

Ծփծփուն առաքինությունը: Եվ այդ ճշմարտությունները ներկայացուցած է մեզի ոչ թե ժանյակե բուրասպահիկներու մեջ ժապավենով փաթթած, այլ բաց թուղթի վրա, լուրջ, պարզ և անաչառ, ինչպես իր վրա ամեն բան՝ նայվածքը, ժպիտը, կեցվածքը, մինչև արդուզարդն անգամ:

Եվ թարմ են իր գաղափարները մոռցնել տալու չափ իրենց կեղևին շորությունը, ուժով են քավելու չափ ցամաք միօրինակությունը զանոնք արտահայտող արվեստին, որ այնքան լայն են, փողփողուն, հոծ և երփներանգ մեր ժամանակին մեջ: Փառքի օրեր ունեցած է սակայն, ազնիվ հոգիներու սեր և չոր սիրտերու նախանձ ազդելու չափ: Եթե ներկա սերունդը քիչ մը կը մոռնա զինքը, հանցանքը պետք չէ վերագրել անոր ապերախտության, այլ ճակատագրին, անգութ՝ բոլոր զգայուն էակներու ճակատագրին պես: Մահը՝ որ միևնույն հարվածով կը զարնե նյութով ապրող ու զգացումով ապրող սրտին ալ, չէ ուզած խնայել այդ խորունկ հոգիին, խորտակելով, փշրելով անոր կորովն ու փառասիրությունը վաղամեռիկ աղջկան մը գերեզմանին վրա: Անոր հետ կ'իյնա, կը փշրվի սակայն իր դատին շենքն ալ, կնոջ ազատագրության դատին, երբ նույնիսկ ինք իր օրինակովը կուզա ապացուցանել թե կինը «մայր» է ամեն բանե առաջ և ամեն բանե ավելի:

Ու կը խորհինք թե ի՞նչ պիտի ըլլար արդյոք մարդկային ընկերության ընթացքը, եթե կանայք զայն ուղղեին: Ի՞նչ պիտի ըլլար ընտանիքը, եթե կինը ըլլար պատասխանատու անոր ապագային: Ամենն զորովագութ հայրը, դեռ արցունքը աչքեն չցամքած, իր գործին կը վերադառնա զավկին հուղարկավորության հետևյալ օրը: Ամենն զգայուն մարզիկը մահվան ազդած կսկիծովը կը տառապին, բայց կոչումեն չեն հրաժարիր: Կինն է միայն, որ կրնա երկարատև սուգերու տխուր պերճանքը տալ ինքզինքին, թերևս այն համոզումով, թե իր զբաղումները վշտին հեագույն անգործությունը չեն աչժեր: Բայց չենք կրնար միևնույն բանը մտածել այն կնոջ համար, որ մեր անեմուս առաջնորդը եղած է գրական և կրթական գործունեության մեջ, և իր բացակայությամբը թափուր կը մնա մեր մեջ պատվո տեղը, զոր հոժորակամ միշտ իրեն պիտի պահենք:

ՎԱՅՐԿԵՆԱԿԱՆ

Դենքր կան գորս աղեկ կը ճանշնաս, բայց չես կրնար նկարագրել, այնքան խուսափուկ են անոնց շրջագիծերը, և այնքան դժվար է գտնել սովորական

գույներուն մեջն գանոնք բացատրող երանհները: Իսկատիպ պատկերներ են անոնք: Դենքեր ալ կան, որոնք թերևս շատ ծանոթ չեն քեզի, բայց երբ օր մը գանոնք հիշելու պետքը զգաս, կուգան իրենց բոլոր մանրամասնություններովը կը ներկայանան աչքիս առջև, ու երկար գծով կրնաս գանոնք նետել կտավին վրա, որովհետև իրենց յուրաքանչյուր հատկությամբը ուրիշ շատեր կհիշեցնեն քեզի, որոնք շուրջդ կը վխտան ամեն օր: Հասարակ պատկերներն են ասոնք ալ: Բայց ի՞նչ ըսել այն անձնավորության, որ ոչ մեկն է ոչ մյուսը, որ տարօրինակ բան մը չունի ամենևին, որ խելոք մարդ մը եղած է իր կյանքին մեջ, անխոնջ աշխատող մը իր պաշտոնին մեջ և երախտավոր մը թերևս երկու երեք սերունդներու: Անկե կարելի է հետևցնել, թե գրաբարյան մըն է անտարակույս, ինչպես ամեն լուրջ մարդիկ տասնհինգ տարի առաջ, երբ կազմըված չէր տակավին արդի աշխարհաբարը իր կանոնավոր քերականությամբը, գեղեցիկ ձևերովը և ճոխ ու գմայլելի դարձվածքներովը:

Սակայն, երբ լսեռ զինքը հանդեսներու կամ լսարաններու բեմին վրայեն, ներշնչված, հափշտակված, վերացաշ ինք իր գաղափարներովը, դեմոստենյան շեշտերով զոգցես ալիքներու հանդեպ պիտի կարծես զինքը այն անապատի քարոզիչներեն մեկը, որ մոռցած միջավայրը ժամանակը և բոլոր աշխարք, ձայնը տված հովին ու ծովին՝ կը խոսի, որովհետև կը սիրե լսել իր ձայնին արձագանքը հյուսիսին ու հարավին մոշյուններուն մեջ, որոնք պիտի տանին սփռել զայն աշխարհի չորս կողմերը: Բայց երբ ուշադիր ըլլաս ըսածին, հակապատկեր մը կը ցայտե հանկարծ իր ձայնին, բառերուն և անոնց արտահայտած իմաստին մեջն, որ իր դաստիարակի և բարոյախոսի դերին համաձայն է կատարելապես, և մագի չափ չի շեղիր անկե: Երբեք դայթում մը, երբեք վայրկենական հուզումնքի թափ մը չի թոցներ բերնեն բան մը, զոր կանխավ մտածած չըլլա: Միշտ բարին, միշտ գեղեցիկը, միշտ ճշմարիտն է իր սկզբունքը, ուրկե ուխտած է չբաժնվիլ ցորչափ տրևեն երկինք ու երկիր:

Միևնույն բանը կարելի է ըսել իր երկերուն համար ալ: Բանաստեղծի բացագանջություններով արձակն են անոնք, ճշմարիտ արձակը, առանց գաղափարներու և զգացմանց անկակնկալ սլացքներուն և ոստումներուն, աճյուններու վրա վրա դրված կառք մը կարծես, որ կը թավալի, կը թավալի անսալթաք, որովհետև երկաթե ուղիներին վրա միայն կը քալե: Իրեն համար չեն

դարավանդներն ու դերբուկ խարակները, որոնցմե մարդ կշնա գահավիժիլ իրավ, բայց որոնցից կատարները երբեմն այնքան կը բարձրանան, որ կը խառնվին ամպերուն հետ:

Ինքը՝ առաջադիմասեր մը իր գործնական կյանքին մեջ, սուրբ սարսափ մը կը պահե ոճի, լեզվի և գրական նորությանց դեմ: Իր աշակերտները, հիացողները, մրցակիցները, ամենքն ալ զգալով ցուրտը, որ կը թափանցե ոսկորներու մեջ հինցած մաշած զգեստներեն, փոխած են զանոնք, ու կը քալեն նոր ճամբաներեն. բայց ինքը միամինակ կը մնա իր անթառամելի մակությամբը հաղթական հնության տաճարին մեջ, բարվոյն, գեղեցիկին ու ճշմարիտին հովիտենական երկրպագուն:

ՎԱՅՐԿԵՆԱԿԱՆ

Ոչ անցյալ մըն է ան, ոչ ներկա մը և ոչ ալ ապագա մը պիտի ըլլա մեր գրականության մեջ, բայց քանի, որ օրենքը կը պահանջե ժամանակ մը հատկացնել ամեն անձի, ներկա մը կը համարենք զինքը, առանց ուշադրության առնելու իր երկրեն բացակայությունը, որովհետև մեր սերունդին կըր վերաբերի, և որովհետև ոչ ոք մոռցած էտակավին այն զվարթ ա եռանդոտ տաղերը, որոնց հանգերուն երկու գիրերը միայն, եթե դրապես կարելի ըլլար փոխել, թերևս ծախու առներ աշխարհի բոլոր Ռ-ոշիլները, հրաժարելով, սակայն անոնց տիտղոսներեն:

Ինքը, շողովրդի գավակ, ինչպես գրեթե բոլոր հայերը, իր դաստիարակության կամ բախտին ընձեռած նպաստներուն պատճառով փքացած չէ ամենևին. ոչ ալ շատ մը չտես հարուսներու նման սուտ ազնվականի հովեր առած: Գործին գլուխը ճշմարիտ խանութպան՝ ընտանիքին մեջ բարի հայր և բարի ամուսին՝ ընկերության մեջ այն խոսող խնդացող մարդն է, որուն ներկայությանը հորանջելու փափաքը կը մոռնա չորս օր քնատ մնացող մարդն անգամ, բայց մեզի համար ինչ են այսատավելությունները իր բանաստեղծի տաղանդին քով, միշտ, թերևս, ժպտուն, բայց երբեմն խայթող, երբեք ձանձրալի, որուն մեջ ամեն բան է հանգը, և ամեն բան կը գերազանցե հանգը, միևնույն սիրուն ձևերով խաղցնելով իր գրչի տակ ֆրանսերենը, ինչպես հայերենը: Ֆրանսացիք իրենց գնահատումը գնահատելով ապացուցած են պսակելով զինքը գրական մրցումի

մը մեջ: Իսկ մենք մեր չափովը զինքը վարձատրված կը համարենք շնորհիվ իրեն բանաստեղծի տիտղոսը, փոխնակ հանդագործի: Բայց ըստ իս, այդ տիտղոսն է, որ կշահի իրմե, քան, թե ինք տիտղոսեն, քանի որ այնքան ածան է մեր մեջ, և քանի օր ավելի կ'արթն իսկատիպ հանդագործ մը քան տափակ բանաստեղծ մը: Դժբախտությունը հոն է միայն, որ այդ հանդերը չեն ծախվիր, եթե անոնց օխան գեթ այնչափ, որչափ օճառին և այլոին օխան, թերևս չէր մեկներ մեր երկրեն, և մենք իր փայլուն տաղերեն գատ, չէինք գրկվեր նաև իր պատճառով այն անուշ արարածին ներկայութենեն, որ արժանի է Պոլսո հայ իգական սեռին մեջ իր հատուկ տեղը գրավելու, և որ կը հրաժարի անկե իր պարտքերուն հետևելու համար:

ՎԱՅՐԿԵՆԱԿԱՆ

Լեզվագետ մը, բանասեր մը, գրող մը, եկեղեցական մը, հետո փայլոին երիտասարդ մը ժամանակավ, որոնց ամենուն ալ իր հրաժարականը տված է այսօր: Իր կյանքի սարօրինակ պարծանքը եղած է ունենալ ամեն բան շատ անգամ կամավ, առանց վշտի, անվրդով, միշտ նորերու բաղձալով և հասնելով անոնց:

Ինքը՝ հնուտ անձնավորության մը՝ ընտրած ապերախտ ասպարեզին մեջ հեևած չէ այն փառքերուն, որոնք դյուրին ու թեթև, աշխարհի շրջանը կընեն, այլ այն ծանր ու խրթին փառքերուն, որոնք նույնիսկ իրենց մեծության պատճառով տեղերուն չեն շարժվիր, և իրենց անկյունին մեջ կը մգլոտին կը մնան և կը փտին այնքան, որ հաջորդ մը ձայն մատին ծայրովը կը փշրե, կը փլցնե: Եվ իր հաջորդները, նվագ հնուտ և նվագ աշխատող անտարակույս, այսօր իրեն հետ կը բաժնեն փառքը այն դյուրությանը, գոր կը քաղեն օրինակները տիպարնեն և այն հատաչղիմությանը, գոր կը շնորհե բնության օրենքը նորերու:

Իր գործը՝ ճոխ շտեմարան մը հմտության և հրաշակերտ համբերության, Իլիականին և Ենևականին քով կը հանգչի մեր գրադարաններուն մեջ պատվո տեղը խնամքով պահված, մինչդեռ իր հաջորդները կը քաշկրտվին դպրոցական գրասեղաններու վրա:

եվ հանցանքը մերը չէ, եթե մեր բոլոր ջանքովը չենք կրնար գերծ պահել գայն ժամանակին հարվածներեն. պետք է, որ ամեն բան հիննա. և եթե իր հաջորդներուն կողքերն ու թուղթերը ձեռքե ձեռք կը մաշին այնքան շուտ, անարդար չէ որ իրեն ալ պարունակությունը քիչ մը հիննա, երբ կողքը անաղարտ կը մնա իր անմատույցնարձրության մեջ:

Մեզի զարմանք տվող միակ բանը իր բացարձակ անհետացումն է գրական աշխարհեն: Տաղանդները կը ծերանան, բայց հմտությունը կը կազդուրվի օրե օր, ը ինքը, որ այնքան աղեկ գիտե շահիլ իր կորուստները և դարմանել վնասները, ինքը որ պատկառելի դասու մեջ իր անունը կորցնելե ետքը. փյունիկի մը պես վերծնելով նոր մարդու մը հոյակապ անունը շահեցավ իր աշխատասիրությամբը, ինքը որ իր դավանափոխությամբը արքայության մեջ ունեցած փոքրիկ տեղը կորցնելե ետքը, ավելի մեծ մը շահեցավ հոն, զինքը սիրող հոգիի մը կրոնափոխությամբը, ինչո՞ւ նոր փառավոր գործով մը չ'ուզեր դարմանել այն վնասը, գոր անգութ ժամանակը կուտա իրեն. մոռացությամբ նվիրագործելով իր անհետացումը:

Այնքան հազվագյուտ են մեր մեջ շշմարտապես հմուտ մարդիկ, որ գտնված մեկ քանիններն ալ իրավունք չունեն «Ֆառե նիենթե»ի մեջ սպառելով գրկելու ազգը այն ծառայություններեն. գորս կրնան մատուցանել անոր, թե՛ իրենց գոծերովը և թե՛ օրինակովը, որովհետև հեղինակ ըլլալու փառքեն գատ՝ հաջորդներ ստեղծելու պատիվն ալ իրեն պիտի վերագր է ապագան:

ՎԱՅՐԿԵՆԱԿԱՆ

Գրող մը և «սալոնի մարդ» մը միանգամայն, որուն այս երկրորդ հատկության քով՝ առաջինը այնքան կը նսեմանա, որ կ'անհետանա վերջապես, թեպետ հրապարագրի, թարգմանչի և քիչ մըն ալ հեղինակի տիտղոսը վայելած ըլլա ժամանակավ: Այս տեսակետով, թերևս բարեբախտություն մը եղած ըլլա իրեն Պոլսեն դուրս ծնած և անկե հեռու ապրած ըլլալը, որ այս երկու ձիրքերը մեկ հարկի տակ չեն բնակիր ընդանրապես, սակայն ավելի մեծ բարեբախտություն մը պիտի ըլլար, եթե Փարիզ ծներ, ուր «սալոնի մարդ» ըլլալը գրագետ ըլլաուն արգելք չէ ամեննին, և ուր մեծ կանանց սրահներու մեջ վերջին հաղթանակը գրագետներուն և արվեստագետներուն կը շնորհե նորաձևությունը:

Գրեթե ապահով ես որ «Ֆենինիսդ» մը պիտի դառնար «Ֆենինիսդ»ներու ըներության մեջ: «Ֆռոնտ»ին պիտի աշխատակցեր, կլլեցնելով անոր խմբագրերեն մատամ նեռոնին թե պատմության մեջ իր նախասիրած կինը Ակոաբինն էր, և մատամ Յուպեոթին Օքլեոին պիտի ձայնակցեր գինքը թաղապետության ընտրելի ներկայացնելու խոստումով, պայամանավ որ անկե դուրս ամենն շերմեռանդ երկրպագուն ձևանար նանրասեր կիներուն ու ապահովեր գանոնք թե կնոջ ամենն մեծ արժանիքը իր վարսերու խոպոպիկը և թարթիչներուն ծարինն է: Այսպես պիտի վարվեր ոչ թե սկզբունքով կեղծիքը սիրելուն պատճառով, այլ իր կնահաճո մարդու գերին մեջ չթերանալու ասպետական բաղձանքով: Որովհետև իր սկզբունքները, միշտ ընտիր, բոլորն ալ մեծ հեղինակներու երկերեն քաղված են, ինչպես պիտի քաղեր իր դատերուն համար պետք եղած փաստերը օրինագրքեն, և բոլորն ալ այդ հեղինակներուն ոչ միայն բառերովը՝ այլ նույնիսկ անոնց լեզվովը կը բացատրվին թե՛ խոսած և թե՛ միջոցին. այնպես որ եթե իր Պոլսո վրա գրած հատվածներին մեկը կարդաս, կրնաս սորվիլ թե ինչ ըսեր է Աոսեն Հուսե կանանց համար, թե ինչ կարծիք հայտներ է Պյոֆոն գրեղներու մասին և թե ինչ մտածեր է Շերեր Չոլային նկատմամբ: Երբ իրեն հետ խոսակցիս, ամեն մեկ գաղափարիդ Թոժեն Սյուն է որ կը պատասխանե կամ Ժորժ Սանտ կամ Լամաոթինը կամ Էոժեն տը Միոքուլը և դեռ ուրիշներ: Ու մտքեդ կ'ըսես. «Ահա՛ շատ գրքը թարգմանած ըլլալու առավելությունը, որ ամեն մահկանացույի տրված չէ»:

Սակայն ինչ որ ալ մտածեն ուրիշերը, ինք համեմատաբար հպարտանալու իրավունք ունի ըստ իս, դարուս ամենն մեծ բանաստեղծին ամենն մեծ գործը թարգմանած ըլլալուն պատճառով, թեպետ նույնիսկ իր բառերովը կարելի թ ըսել իրեն համար թե «հայկական և գաղիական դպրությանց հավատարիմ և վառվոր սիրողներեն և կրթության սպասավորներեն մեկն է»: